

Oula Silvennoinen

Lojaalin oppositiomiehen muotokuva

Michael Jonasin teos *Wipert von Blücheristä* on uutta luova tutkimus yhdestä keskeisestä vaikuttajista ja vaikutuskanavista Suomen kohtalonvuosilta kansallissosialistisen Saksan kumppanina. Samalla se on uusinta Suomen historian tutkimusta parhaimmillaan, kansainväliseen tutkimuskirjallisuuteen vaivattomasti niveltävä lisä kansallissosialismin aikakauden ja toisen maailmansodan historian tutkimukseen.

Suomen ja kansallissosialistisen Saksan virallisten yhteyksien historia kattaa runsaan yhden-toista vuoden aikakauden. Vieläkin lyhyempi on se välirauhan ja jatkosodan vuosien ajanjakso, jolloin Suomen välit Hitlerin Saksaan olivat jottain muuta kuin tavanomaiset kahden valtion väliset suhteet. Vaikka aikajänteet jäivät näin lyhyiksi ja vaikka sota-ajan poliittiseen taustaan Suomessa muuten on koko ajan kohdistunut kiihkeä mielenkiinto, Suomen ja suomalaisten poliittiset, kulttuuriset ja ideologiset yhteydet kansallissosialismiin ovat jääneet riittämättömästi tutkituksi ja yleisessä historiatietoisuudessa huonosti tunnetuksi alueeksi.

Sodanjälkeisen Suomen olosuhteissa, Neuvostoliiton varjon alla, mikään syvälinen kansal-

linen itsetutkistelu oman maan suhteesta Hitlerin järjestelmään ei toki voinut edes alkaa. Ei kansallissosialismin aikakauteen kohdistuva suomalainen tutkimus silti kokonaan hiljaa ollut, kuten voi todeta vaikkapa Eino Murtorinteen ja Britta Hiedanniemen tutkimuksista. Suomen asemaan Kolmannen valtakunnan aseveljenä liittyneitä ristiriitoja avasi niin ikään jo 1980-luvun alkuvuosina Antti Laineen väitöstutkimus Suomen roolista Itä-Karjalan miehittäjänä.

Kattava kansallinen keskustelu taisi kuitenkin jäädä syntymättä ja käymättä oloissa, joissa moni mukana ollut vaikutti yhä yhteiskunnassa ja monella oli edelleen syytä olla julkisesti muistelematta aivan jokaista yksityiskohtaa. Erityisesti Suomen ja Saksan yhteistä sotaa Neuvostoliittoa vastaan leimanneen virallisen, ja ilmauksissaan yksiselitteisen siekailemattoman antikommunismien mieliin palauttaminen merkitsi poliittiselle miinakentälle astumista. Siksi ne, jotka olivat olleet tiiviimmin mukana rakentamassa suomalais-saksalaisia erityissuhteita, yleensä vaikenivat. Suomalais-saksalaisten suhteiden kuva piirtyi liiaksi valikoivan muistamisen ja tarkoituksenmukaisen unohduksen varaan.

Suomalais-saksalaisten suhteiden ulottuvuudet, niin uskon, ovat sen takia yleisesti vähän tunnettuja niin historian harrastajien kuin tutkijoidenkin parissa. Erityisen vähäistä on kansallissosialismin itsensä sekä kansallissosialistisen valtion ja hallintokoneiston tuntemus, jotka kuitenkin ovat välttämättömiä lähtökohtia jokaisel-

le yritykselle ymmärtää Hitlerin Saksan sisäistä dynamiikkaa ja sen suhteita ulkopuolisiin. Ikään kuin meillä ei akateemisissakaan piireissä aina myönnettäisi, että kansallissocialismin historia yleensä on myös Suomen historian kannalta relevantti aihepiiri. Sen tutkimus vaatii lisäksi teki-jältään erityistä perehtyneisyyttä, joka on otettava huomioon jo yliopisto-opetuksen suunnittelussa.

Jos järjestelmällinen tutkimusponnistus Suomen ja Saksan suhteiden kriittisten vuosien tapahtumista ja taustoista on jäänytkin tekemättä, aihepiiriä käsittelevä tutkimus saa poikkeuksetta osakseen sekä mielenkiintoa, että kiivasta arvostelua. Missä tutkimustieto on vähissä, siellä uskomusten merkitys korostuu. Lähinnä ideologisista ennakoasetelmista ponnistavan tunnepitoisen kiistelyn kohteena ovat siksi kaikkein korostuneimmin Suomen kohtalonvuodet 1939–1944, joiden aikana Hitlerin Saksa ensin möi, sitten osti ja lopulta menetti ”akselinsa pohjoispään mutterin”.

Aristokraatin uroteot kylmässä

Pohjolassa

Tietämyksemme aukkoja paikataan nyt. Michael Jonasin Saksan Suomen-lähettilään Wipert von Blücherin poliittisen elämäkerran ilmestyminen suomeksi on siksi kirjallinen tapaus ja tärkeä lisä kansallissocialismin aikakautta käsittelevään tutkimuskirjallisuuteen.¹ Samalla se on selvä osoitus siitä, miten hitaasti sekä suomalainen että Suomeen kohdistuva tutkimus on joutunut etenemään. On kuvaavaa, että Jonasin tutkimuksen kaltainen kokonaisarvio Saksan ulkoasiainhallinnon Suomen-politiikan keskeisestä toimijasta on puuttunut tähän päivään saakka. Nytkin sen tarjoaa meille ulkomaalainen, jos kohta Suomessa opiskellut ja väitellyt tutkija.

Kolmannen valtakunnan lähettiläs perustuu Jonasin Helsingissä tarkastettuun saksankieliseen väitöstutkimukseen. Lukijan ei kuitenkaan tarvitse pelätä saavansa käteensä yksinkertaisesti kansanpainoksen; täydet lähdeviitteet on

sisällytetty myös suomenkieliseen versioon. Jonasin tutkimus ei ole tarkastelu- ja esitystavaltaan radikaali, vaan nuoren polven tutkijalta ehkä yllättävänkin perinteisillä linjoilla pysyttelevää poliittisen historian analyysiä. Jonas kuitenkin osoittaa, ettei elämäkerran tai perinteisesti etenevän poliittisen historian esityksen valitsemisessa tutkimuksen esitys- ja lähestymistavaksi edelleenkään ole mitään hävettävää.

Kronologisesti etenevän elämäkerran puitteissa tulevat kuvatuiksi niin Blücherin uran varhaisvaiheet kuin sodanjälkeinen aika muisteltavana eläkeläisenä. Teos kuitenkin keskittyy kuvaamaan hänen diplomaattuuransa huipentumaa, aikaa Saksan lähettiläänä Suomessa vuosina 1935–1944. Tämä oli Blücherin omankin käsityksen mukaan hänen uransa huippu, jonka aikana hän suoritti Kolmannen valtakunnan palveluksessa ”diplomaattiset urotyönsä”, kuten hän ne itse määritteli. Näistä kenties huomattavin oli Blücherin toisen maailmansodan kynnyksellä johdonmukaisesti ja säälimättä ajama kampanja ulkoministeri Rudolf Holstin syrjäyttämiseksi Berliinille ei-toivottuna henkilönä.

Kuvaa Saksan diplomaattisesta toiminnasta Suomessa ovat tähän saakka hallinneet sekä Blücherin 1950-luvulla ilmestyneet omat muistelmat että hänen alaisensa, lähetystön lehdistöattaseana toimineen Hans Metzgerin 1980-luvulla julkaistut ja tuolloin paljon keskustelua herättäneet muistelmateokset. Blücherin omien muistelmien vaikutus on tuntunut tähän päivään saakka, toivathan ne suomalaisen historiakeskusteluun ensi kertaa vertauksen maan ajautumisesta jatkosotaan kuin ajopuu koskessa. Vertaus oli niin vetoava, ettei se ole jättänyt meitä rauhaan sen jälkeen.

Blücherin ajattelua ja toimintaa leimasi perustava ristiriita, joka on tuttu useimmille diktaattuurin oloissa eläville intellektuelleille. Henkisesti ja sukutaustaltaan Blücher ankuroitui aristo-

1. Michael Jonas: *Kolmannen valtakunnan lähettiläs. Wipert von Blücher ja Suomi*. Ajatus, Helsinki 2010. 558 s.

kraattiseen konservatismiin, jolle Hitler ja tämän johtama poliittinen liike oli ja pysyi vieraana. Blücherin arvomaailman taustan muodosti Saksan keisarikunta, joka hänen ajattelussaan edusti jatkuvuutta, turvallisuutta ja ennustettavuutta. Kuvaava oli Blücherin Saksan Persian-lähettiläänä noudattama tapa liputtaa hakaristilipun rinnalla keisarikunnan värejä kantavalla punavalko-mustalla viirillä.

Kuitenkin tämä aristokraattinen, konservatiivinen herrasmies oli huomattavan lojaali kansallissosialistien hallinnolle, jonka hän katsoi sitenkin edustavan Saksaa ja isänmaan etua. Kuten niin monet saksalaiset, ja Saksan konservatiivit erityisesti, myös Blücher taipui kansallissosialistien vallankumouksen tukijaksi. Siihen vaikutti joukko aatteellisia ja henkilökohtaisia syitä. Yhdistelmä oli jokaisella yksilöllinen, mutta antidemokraattisuus, antikommunismi, oman edun tavoittelu ja pyrkimys pienemmän pahan valitsemiseen olivat näiden vastahakoisten loyalistien tyypillisiä vaikuttimia. Blücher ei lopultaakaan ollut vastarintamies, vaan konformisti, joka ylpeili lojaaliudellaan ja ”diplomaattisilla urotöillä” siitä huolimatta, että Ribbentrop ja Hitler suhtautuivat huomattavan kylmästi Pohjan peuroille sysättyyn lähettilääseensä.

Terveellinen muistutus Suomen painoarvosta kansallissosialistien ulkopoliitikassa on se, että Suomeen ei edes aseveljeyden vuosina akreditoitu suurlähettilästä, poliittisesti ajan tasalla olevaksi katsotusta henkilöstä puhumattakaan. Saksan diplomaattinen edustus maassa pysyi ajastaan jälkeen jääneeksi arvioidun, pelkän lähettilään arvon omaavan vanhan koulun uradiplomaatin harteilla. Samalla se kertoo *Auswärtiges Amtin* (AA) asemasta kansallissosialistisen valtion Suomen-politiikassa: Saksan ulkoasiainhallinto oli vain yksi pelaaja muiden joukossa, ja suorat yhteydet erityisesti asevoimien edustajien, Saksan eri valtakeskusten virallisten ja epävirallisten ”erikoislähettiläiden” ja SS:n salaisen diplomatian kautta ohittivat usein ulkoasiainhallinnon kokonaan.

Jonas analysoi ilahduttavan huolellisesti Blücherin suhdeverkostoja Suomessa. Tämä keräsi ympärilleen saksalaismielisten oikeistovaihtajien piirin, jonka keskeisinä jäseninä olivat Uudenmaan läänin maaherra Ilmari Helenius ja ulkoministeriön lehdistöosaston päällikkönä toiminut Kaarle Nestori Rantakari. Rantakarin laaja-alainen toiminta suomalaisen oikeiston taustavaikuttajana ansaitsi epäilemättä osakseen oman tutkimuksensa, vaikka onkin avoin kysymys, missä määrin Blücherin korkealle arvostama Rantakari todella oli sellainen harmaa eminenssi, joksi hänet Saksan lähetystössä miellettiin.

Rantakarin henkilökohtaisessa elämässään kokemat vastoinkäymiset estivät häntä koskaan nousemasta eturivin vaikuttajaksi kokoomuspuolueen piirissä. Vaikka kansallissosialistinen hallinto oli kosiskellut häntä yhtenä Saksaan potentiaalisen myönteisesti suhtautuvien maiden lehdistön taustavoimana vielä 1930-luvun alkupuolella, hän oli sota-aikana jo unohtettu henkilö Berliinissä. Hänen henkilökohtaiset ystävänsä Esko Rieki ja Bruno Aaltonen joutuivat erikseen esittelemään ja suosittelemaan häntä Kolmannen valtakunnan johtajiston jäsenille. Joka tapauksessa Rantakari toimi pitkään Blücherin informanttina, ja jakoi näkemyksiään vapaasti myös Hans Metzgerille. Vaikka Metzger muistelmissaan esitti oman tiedottajaverkostonsa itsenäisenä luomuksenaan, Jonasin tutkimuksen perusteella on ilmeistä, että hän melkein kokonaan tukeutui maassa pitempään vaikuttaneen esimiehensä tuttavuuksiin.

Hillitty vaihtoehtopoliitikkaa

Suomessa on sodan jälkeisenä aikana totuttu korostamaan maan asemaa vakaana demokratiana, jonka valtioeetoksesta irtisanoutuivat tietoisesti lähinnä kommunistit. Kuitenkin oikeiston parissa oli koko itsenäisyyden alkuajan elänyt voimakkaita antidemokraattisia, antiparlamentaristisia ja autoritaarisia virtauksia. Talvisodan päättyminen ryöpsäytti ne lopulta pintaan en-

nennäkemättömällä tavalla, kun maltillinen vasemmistokin joutui ilmeisen pakon edessä arvioimaan uudelleen suhdettaan kansanvaltaisuuteen.

Välirauhan ja jatkosodan hyökkäysvaiheen pelon ja hurman kuukausina suomalaisessa yhteiskunnassa näytetään eletyn lyhyt, mutta potentiaalisesti vaarallinen kuohuntakausi. Samalla maa käytännössä lakkasi olemasta demokratia, ainakin parlamentaarinen demokratia. Blücherin kontaktien avoimieliset lausunnot demokratian tulevaisuudesta Suomessa, ja heidän halukkuutensa saattaa tuntemuksensa ulkovaltan edustajan tietoon, ovat kylmäävä muistutus laajenevien piirien valmiudesta asettua omaaloitteisesti rauhanomaiseen rinnakkaiseloon diktatuurin kanssa sille kelpaavilla ehdoilla. Ilmiö ei sittemmin jäänyt ainoaksi lajissaan Suomen historiassa.

Kuvauksessaan talvisodan poliittisesta taustasta Jonas kuvaa suomalaisten neuvottelijoiden asenteen Moskovassa olleen ”lähes typeryyttä sivunutta kyvyttömyyttä” suurvallan kiistattomien ja siksi siis legitiimien ”turvallisuusintressien” edessä (s. 117). Tulkintalinja on kiintoisa, koska siinä ei ole mitään uutta. Vastakkain olivat pikkuvallan toki kansainväliseen oikeuteen nojaava oikeus omiin turvallisuusintresseihinsä ja loukkaamattomuuteensa, ja suurvallan voimaan perustuva oikeus edellyttää muiden ottavan huomioon sen vaatimukset. Vastakkain olivat siis moraalit ja realismi; kansainvälisessä politiikassa moraalin kohtalona on yleensä ollut joutua kerta toisensa jälkeen häviäjän osaan.

Toisaalta Jonas itsekin myöntää (s. 126–127), ettei aikalaisilla – yhtä vähän kuin tutkijoilla vielä – ollut selvää käsitystä Neuvostoliiton todellisista tavoitteista sen esittäessä vaatimuksiaan Suomelle. Kyllä voiman suoma oikeus Suomessa ymmärrettiin, mutta neuvotteluissa Neuvostoliiton kaltaisen kumppanin kanssa näytti olevan tarjolla vain Suomen kannalta huonoja ratkaisuja. Taipumaton linja johti tunnettuun tulokseen, mutta Neuvostoliiton turvallisuustar-

peiden legitiimiyden tunnustamisen seuraukset olisivat nekin mahdollisesti tulleet Suomelle eteen viimeistään seuraavana kesänä, jolloin Neuvostoliitto miehitti toisen tien valinneet Viiron, Latvian ja Liettuan.

Kansallissosialistisen hallinnon erityispiirre oli, että Saksan ulkoministeriö oli, erityisesti mitä pitemmälle sota eteni, vain yksi Saksan politiikan kanavista. Sen vakavimmaksi kilpailijaksi ajan mittaan nousi vaikutusvaltaansa kaikkialle Saksan hallintokoneistoon ja politiikantekoon ulottanut SS. Jonaskin joutuu kapealle pohjalle analysoidessaan SS:n ulkoministeriön kautta toteutettaviksi kaavailtuja hankkeita, kuten yrityksiä asettaa Helsingin-lähetystön yhteyteen niin kutsuttu poliisiyhteysupseeri, myöhemmin poliisiattasea.

Ulkoasiainhallinnon oman dokumentoinnin pohjalta syntyvä kuva antaa toki ymmärtää AA:n olleen hankkeissa määräävässä asemassa. Huomioimatta jää, että vielä keväällä 1942 vakavissaan tunnustellun poliisiattasean asettamisen ja toiminnan edellytyksenä olisi ollut ennen kaikkea kahden tahon, *Reichssicherheitshauptamtin* (RSHA) ja Suomen hallituksen, lähinnä siis sisäasiainministeriön ja valtiollisen poliisin, yhteisymmärrys. Saksan ulkoasiainhallinnolle olisi tässä asetelmassa jäänyt pelkkä kokousisännän rooli. Poliisiattasea olisi toiminut SS:n ja Suomen poliisihallinnon välisenä suorana kontaktina, jolla ei olisi ollut mitään syytä ottaa ulkoasiainhallintoa uskotukseen, vielä vähemmän alistua sen ohjaukseen.

Blücherillä ja lähetystöllä oli siksi kaikki syyt suhtautua torjuvasti pyrkimyksiin asettaa SS:n asiamies lähetystön yhteyteen, mutta ratkaisevaa yrityksen epäonnistumiselle ei ollut lähetystön kielteinen kanta, vaan suomalaisten vastahakoisuus. Kun valtiollisen poliisin päällikkö Arno Anthoni oli keväällä 1942 torjunut ajatuksen poliisiattasean tulosta, ei asiaan enää palatettu. RSHA:n miehiksi Suomeen jäi jatkosodan päättymisen saakka peitetehtävissä toiminut Alarich Bross. Hänen vaikutusvaltansa ja kykyn-

sä välittää Suomesta merkittävää tiedustelutietoa jäivät kumpikin rajallisiksi.

Blücherin harjoittama varovainen vaihtoehdotpolitiikka tuli kenties selkeimmin näkyviin hänen suhtautumisessaan kansallissosialistien juutalaispolitiikkaan, joka 1930-luvun ja sota-vuosien kuluessa kärjistyi syrjinnästä terrorismiin ja huipentui lopulta kansanmurhaan. Saksan ulkoasianhallinto kätki riveihinsä useita Blücherin kaltaisia konservatiiveja, joille rodullinen antisemitismi ja siitä kumpuavat radikaalit ratkaisut olivat lähtökohtaisesti vieraita. Blücherin ratkaisu oli koettaa ennakoivasti hillitä Saksan juutalaispolitiikan laajentamista asemamaahansa. Hän pyrki herättämään epäilyjä sen poliittisesta tarkoituksenmukaisuudesta, ja varoittelemaan Berliiniä, ettei asiassa kannattanut edetä niin kauan kuin politiikan perusteet pysyivät suomalaisten valtaosalle käsittämättöminä.

Kuten Jonas toteaa, Blücherin asennoituminen ei tässä suhteessa ollut erityisen poikkeuksellista, eikä hän ottanut suuria henkilökohtaisia riskejä yrityksissään ennaltaehkäistä sellaisia poliittisia avauksia, joiden taakse Saksan johto ei missään vaiheessa asettanut koko ulkopoliittista arvoaltaansa. Blücherin vastarinta oli lähinnä lojaaliudella silattua vastahakoisuutta, mikä ei koskaan merkinnyt politiikan perusteiden haastamista, vaan korkeintaan vitkastelua ja argumentoinnin ohjaamista uusille urille. Blücher ei niin ikään ollut mikään varsinainen Suomen-ystävä, jos kohta ymmärsikin asemamaataan paremmin kuin useimmat esimiehensä Wilhelmstrassella, ministeriön ideologisista satureista puhumattakaan.

Huolellista tutkimustyötä

Käännöstä on pidettävä kokonaisuutena onnistuneena, vaikka alkutekstin ja alkukielen piirteet paistavat läpi raskaina lauserakenteina ja lauseenvastikkeiden turhana viljelynä. Joitakin tekstissä esiintyviä käsitteitä, kuten ”myöhäiskausi” Saksan keisarikunnan yhteydessä, olisi ollut syytä tarkentaa tai avata suomalaiselle yleisölle.

Alle viisikymmentä vuotta kestäneen valtakunnan kehitysvaiheiden jako erilaisiin kausiin ei ole ei-saksalaiselle lukijalle selvää. Hämmennystä lisää käännöksessä esiintyvä ”Vilhelmin myöhäiskausi” (s. 131), jolla tarkoitetaan siis keisarikunnan viimeisiä vuosikymmeniä huolimatta siitä, että koko keisarikunnan olemassaolon aikana kaksi kolmesta valtaistuimelle nousseesta keisarista oli nimeltään Vilhelm. Ampuma-aseiden kaliiperit esitetään suomalaisen käytännön mukaan millimetreinä, joten ”kahden senttimetrin” ilmatorjuntatykit (s. 120) aiheuttavat turhaa sekaannusta. Myös termi ”pintapommitus” (s. 125) viitattaessa länsiliittoutuneiden ilmasotaan Saksaa vastaan on harhaanjohtava, kyse on aluepommituksista, jotka kuuluivat erityisesti Ison-Britannian ilmavoimien doktriiniin.

Michael Jonas tekee varmalla tutkijanotteella perusteellisesti selkoa aiheestaan, ja lukija tuntee voivansa turvallisesti nojautua hänen asiantuntevaan ja syvälliseen johdatukseensa. Kiviä ei ole jätetty kääntämättä, kuten voi havaita myös Jonasin perusteelliseen ja yksityiskohtaiseen lähdeapparaattiin tutustumalla. Poliittisen historian tutkijoille ja ystäville kirja sisältää runsaasti kiinnostavaa taustatietoa Saksan Suomen-politiikan taustoista ja vaikuttimista. Samalla se on kiehtova analyysi muistin, muistamisen ja historiankirjoituksen suhteesta. Jonas osoittaa omaa uraansa muistelmissaan runsaasti kuvanneen Blücherin luoman narratiivin epäjohdonmukaisuudet ja poliittiset tarkoituksenmukaisuudet, mutta toteaa Blücherin muistipoliittisesti motivoituneen kirjoittelun kuitenkin pääpiirteissään yllättävän yhtäpitäväksi lähdeaineiston kanssa.

Jonasin tutkimus on uutta luova syväluotaus yhteen keskeisistä vaikuttajista ja vaikutuskanavista Suomen kohtalonvuosilta kansallissosialistisen Saksan kumppanina. Samalla se on uusinta Suomen historian tutkimusta parhaimmillaan, kansainväliseen tutkimuskirjallisuuteen vaivattomasti niveltävää kansallissosialismin aikakauden ja toisen maailmansodan historian tutkimusta.